

Klaver

Nr 1 Januari 2015

Där i Strömsnäsbruk finns utrymmen, som kan hysa både de delar av samlingen som vi finns där, utställningslokaler och kontor. Liksom i Karlholm pågår nu uppordningsarbeten och planering för en utställning och andra verksamheter som konserter och föredrag.

Klaverens Hus

*Klaverinstrument - Kammarmusik
Industrihistoria - Forskning*

www.klaverenshus.se

Nr 1 - årgång 9 - Januari 2015
ISSN: 1654-3734

Ansvarig utgivare: Eva Helenius
Redaktionsgrupp: Eva Helenius, Mats Persson, Gunnar Ericsson
Layout: Eva Helenius

Förlag och tryck: Klaverens Hus, Karlholmsbruk och Strömsnäs-
bruk 2015
Copyright: Klaverens Hus och de enskilda artikelförfattarna

Huvudsamlingarna:
Lancashirevägen 30
819 40 KARLHOLMSBRUK
076-904 89 16

Filial:
Strömsnäsbruk
Lagastigsgatan 6
287 32 STRÖMSNÄSBRUK
072-964 62 48

info@klaverenshus.se
www.klaverenshus.se
Org.nr 886000-8591 / Bankgiro 5964-8840

Utställning är under uppbyggnad på båda orterna. Besök till arkiv,
bibliotek och föremålsarkiv anmäls i förväg per telefon eller e-post.

Bilder: S. 1-3, 5-7 (övre), 8-10, Eva Helenius; s. 9, Peter Hillbom;
s. 11, Karlholm 1853, lavering av Johan Gabriel Schultz ; Karl-
holm 1920, fotografi av Johan Andersson; Jernkontorets bilddata-
bas (båda); s. 124, Beate Schmidt (övre, undre t.h.); Gunnar Eric-
son (undre t.v.).

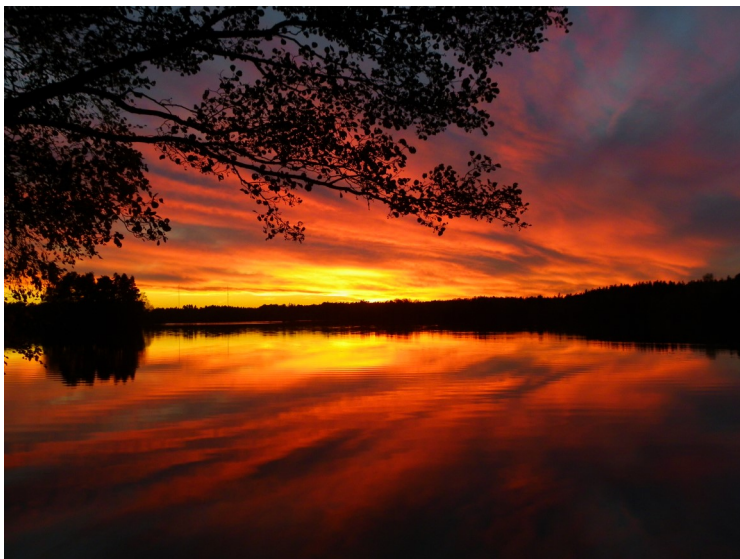
Klaverens Hus i Traryd

Det har länge stått klart för oss i styrelsen för Föreningen Klaverens Hus att vi måste byta ort och finna en plats, där det finns förståelse för egenarten hos Klaverens Hus och lämpliga samarbetspartners. Valet föll på Gävle, men ödet ville annorlunda.

Vi hade tre dagar på oss för att rädda samlingarna. På denna tid skulle vi säkra lokaler, som kunde fungera långsiktigt både praktiskt och ekonomiskt, skaffa transporter och göra upp allt övrigt. Den 1 augusti 2014 stod en stor lastbil med släp utanför nedfarten till kulvertarna i Vågbro. Så började den stora flyttningen ut ur Vågbro och bort från Söderhamn.

Till att börja med gick bilarna till Strömsnäsbruk invid Tra-ryd i Markaryds kommun, Kronobergs län och Region Södra Småland. Orten ligger i en naturskön trakt med runt tio mil ned till Skånes kust. Hit i en triangel mellan Skåne, Småland och Halland kommer många turister av olika nationaliteter, vilket skapar ett win-win-förhållande för Klaverens Hus både i Strömsnäsbruk och det näraliggande Traryd.

Naturbilder från det vackra Traryd.

Klaverens Hus har flyttat

Klaverens Hus har sedan grundandet 1998 funnits i Söderhamn. Föreningens grundare valde Söderhamn som verksamhetsbas av flera skäl. Den ligger mitt i Sverige, där fanns lediga lokaler och kommunen ställde fri hyra i utsikt. Verksamheterna började i liten skala med de insamlade instrumenten på en yta ca 15 m² ute i Marmaverken. År 2000 flyttade vi till Vågbro Center i Norrala, som då var landstingsägt men snart blev privatägt. I början hade vi ett rum om ca 60 m² (Centralrummet) i kulvertarna under jord men fick omsider flera (dem vi kallade Pingisrummet och Västigården) också de under jord.

Kontakten med dåvarande Kultur- och fritidsnämnden var god med regelbundna möten mellan föreningen och nämnden, som alltid fördes under ömsesidig respekt och glädje. Insamlingen startade och verksamheterna kom igång med främst konserter, föredrag, visningar och från 2007 tidskriften *Klavernytt*. I den positiva dialog vi hade, framfördes från föreningens styrelse en önskan om goda lokaler för utställningen, där våra vackra instrument kunde få komma till sin rätt. I kommunen hyste man förståelse för detta och sökte lämpliga lokaler för oss. I det arbetet förde man fram tanken att Klaverens Hus tillsammans med Söderhamns musikskola och konferensavdelningen vid f.d. Folkets Hus skulle bli de drivande krafterna i ett nytt Kulturens Hus. Så skedde även.

Prakthallen i Kulturens Hus med Malmsjö's medaljtafva t.v. och den långa orgelraden t.h..

Den xxx tog kommunfullmäktige de beslut som stadfäste denna nya ordning. Fyra rum jämte kontor och närförråd hade vi i Kulturens Hus. Prakhallen, det yttre rummet med de stora och tunga instrumenten såsom "Guldflygeln" och "bananen" från Malmsjös, var det första besökarna mötte.

I de bakomliggande rummen stod en ovanlig rad med övervägande svenska äldre flyglar. Det rum som var ägnat Johan Gustaf Malmsjös (1815-1891) pianomakarkonst och den fabrik han skapat, den förnämsta vi haft i Sverige. Här fanns även instrument av Malmsjös mästare Olof Berndt Ekström (d. 1857) i Malmö och en av hans anställda Johan Heinrich August Teudt (1816-1882) liksom byggare som tagit tydligt intryck av Malmsjö. Bilden t.h. visar detalj av ett utställningspiano nr 1632 från 1865 med utsökta sniderier av fåglar, blommor och girlander.

I det s.k. "Arvikarummet" fanns exklusiva prov på orglar och pianon från Östlind & Almquists produktion och ett piano av Halvard Olsson. Genom gåvor och depositioner från Anders Nilsson Östlinds och Anton Almquists efterlevande och ett omfattande eget fältarbete är denna fabrik den bäst belagda i Klaverens Hus's samlingar.

Personalen vid Östlind & Almquist 1894 (t.v.) och fabriksbyggnaden 1899, då man precis inlett sin pianofabrikation. (t.h.).

Litteraturen om vårt bergsbruk är rik. Här lämnas ett urval av det som skrivits av ätten De Geer, vallonbruket i Uppland, herrgårdskulturen och barockorgeln av J. N. Cahman i Leufstabruk.

- Dahlgren, E.W., 'Huru Carlholms bruk kom till'. I: *Med hammare och fackla* 4, 1932, s. 172-195.
- Dunning, Albert, 'Die De Deer'schen Musikalien in Leufsta'. I: *Svensk tidskrift för musikforskning* 48 (1966), s. 187-210.
- Helenius-Öberg, Eva & Ruiter-Feenstra, Pamela, 'From cathedral to rural parish: Organs and organists in eighteenth-century Sweden'. I: *The organ as a mirror of its time*. Oxford 2002. S. 137-156.
- Isaksson, Olov, *Vallonbruk i Uppland - Människor och miljöer*. Bonniers 1995.
- Johansson, Johan-Olov, *Det gamla järnbruket* (1948), 161 s
- Kjellberg, Erik (red.), *Herrgårdskultur och salongsmiljö: rapport från en nordisk konferens på Leufsta bruk 12-14 maj 1995*. Musikvetenskapliga serien, Uppsala universitet nr 30. 1997.
- Molin, Harry, *Karlholms bruks bok — en krönika kring ett uppländskt bruk*. 1950.
- Steen, B., *Baronernas Leufsta. Om brukslivet i norra Uppland på baronernas tid. Efter f. brukskamereren Joel Godeau berättelser*. U.o.o.å. (1966).
- Tuneld, Eric, *Inledning til geographien öfwer Sverige*. Stockholm P.I. Nyström 1741.

I Karlholm kan våra samlingar förvaras rationellt under gynnsamma klimatförhållanden, vilket ger en god bas för att vidareutveckla verksamheterna. Ett stort arbete pågår nu för att överblicka samlingarna och ordna upp dem så att de kan förvaras på bästa sätt. Det är mycket som behöver redas ut.

Först måste vi överblicka vad som finns var. Bara att sammanföra det som i brådskan kommit isär, så att instrument och kartonger skiljts åt, är ett grannliga arbete, som kräver god kunskap om samlingarna, minne av karaktäristiska detaljer och helhetsintryck och inte minst associationsförmåga, så att man kombinerar instrument och tillbehör rätt. Då är det en fördel, ibland en nödvändighet, om man har tillgång till fotografier av instrument för att kunna jämföra och ibland bokstavligen lägga pussel. Så finns den angelägna frågan vad och hur mycket som fattas efter stölderna i Vågbro.

Samtidigt måste vi kontrollera samlingarnas status. Klimatskador finns där efter tiden i Vågbros kulvertar. Det handlar både om torkskador och om fuktskador efter ideliga, i tiden onödigt utdragna vattenläckage. .

Men mitt i kartongernas kaos kan man göra fynd. Särskilt gäller detta de arkivhandlingar, som vi inte hade hunnit med att ordna och förteckna före flyttningen. Värdefulla exempel har vi hittat i Berglings pianofabriks arkiv med fragment av dess affärskorrespondens. Berglings måste ha köpt ur Anders Sjögrens klaviaturverkstad, eftersom i deras papper finns beställningar av klaviaturer med måttangivelser. Några hade vi hittat tidigare, men ritningen till klaven för en reseorgel blev en unik överraskning.

Parallellt med att bygga upp instrumentsamlingen skapade vi även en samling industriminnen efter våra piano- och orgelfabriker. Egentligen var det så Klaverens Hus började. I och med att våra fabriker alla försvunnit, kom behovet att dokumentera. Någon gång i januari 1977 satt Conny Carlsson, Hasse Norén och Thure Ek runt en mikrofon och talade med mig om hur det varit på Hoffmanns pianofabrik i Stockholm. Vi insåg då att den kunskap som funnits vid fabrikerna måste räddas till eftervärlden. Snart var Conny och jag ute igen, åkte land och rike runt för att fånga så mycket som möjligt på band. Då fick vi också verktyg, materiel, mallar, och modeller, kataloger, vissa ritningar och arkivhandlingar, fotografier m.m. för att bygga upp ett museum över pianon, orglar och självspelande instrument. Connys tanke var att allt som behövdes för att bygga skulle finnas i samlingen, och det skulle inte vara vilka verktyg som helst utan just dessa som funnits i fabrikerna och där gått genom arbetares händer.

Trämodell till gjutjärnsram för konsertmodellen av Malmsjö's s.k. banansflygel". Modellen gjordes enligt Conny bara i två eller tre serier om tolv exemplar i varje serie. Med sina 3,25 m på diagonalen är flygeln det största instrumentet i Klaverens Hus samlingar.

Med de viktiga depositionerna Connys samling, Herrljunga kommuns orgel- och pianohistoriska samlingar, AB Förenade Piano- och orgelfabrikers diplom- och medaljsamling i Arvika museum jämte material efter Anders Östlind och Anton Almqvist samt vissa mindre samlingar finns landets huvudsamlingar av industriminnen efter våra piano- och orgelfabriker i Klaverens Hus.

Med konserter, föredrag, konferenser, en i sitt slag unik tidskrift i Norden, vård av samlingarna och vetenskapliga verksamheter var Klaverens Hus nu en nationellt och internationellt viktig institution. Men i Söderhamn hade man 2006 gjort en omorganisation, så att Kultur- och fritidsnämnden med förvaltning uppgått i Tekniska avdelning och bildat Kultur- och samhällsnämnden (KUS). Med förlusten av självständigheten och ett populistiskt kulturkoncept försvann kompetens och förståelse för kultur, dess arbetssätt och villkor. Från 2012 stod man inte längre för våra hyror för utställning och magasin, vilket varit ett huvudskäl för etablering på orten.

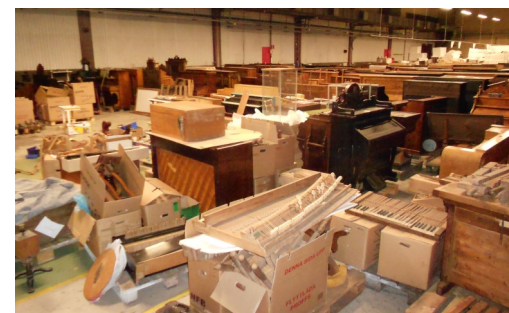
Klaverens Hus var och är en statlig angelägenhet. Genom motioner och uppvaktningar i riksdagen och Kulturdepartementet arbetade föreningens styrelse för att få till stånd ett statligt huvudmannaskap, och en tid var Klaverens Hus inne i departementets budgetarbete för år 2011. Varför vi lyftes ut igen, vet vi inte. Man kan ana att Rikskonserter nedläggning och därav följande omorganisation av Statens Musiksamlingar till Musikverket och den kulturpolitiken med nya samverkansmodellen spelat in.

Det skäl som officiellt upprepas är att ”samlingarna är för stora”. Det kommer från Söderhamns kommun, som efter 2006 aldrig gjort någon analys av dem, än mindre förstått Klaverens Hus egenart eller haft kunskap om lagringsteknik. Argumentet att det ”inte är någon som betalar” har aldrig prövats seriöst. Att skada eller destruera samlingarna bl.a. genom att flera gånger ha intentionen att försätta föreningen i konkurs, föreföll vara den enda utväg man kunde tänka sig.

På drygt tre mils avstånd från Gävle i ren och frisk luft fanns här i Karlholmsbruk en byggnad med de egenskaper vi sökte — stora öppna ytor med rejäl takhöjd och därmed möjlighet att använda pallställ för framför allt tafflar och småinstrument och även framtida expansion med mellangolv.

I svala rum finns nu hos Karlholms Fastighetsförvaltning AB www.karlholmsfastigheter.se merparten av våra samlingar i ett hav av instrument, industriminnen och kartonger. Det blev en dramatiskt snabb flyttning. 28 vändor behövdes med stor lastbil och två vändor med långtradare med släp för att köra samlingarna de 13 milen från Söderhamn till Karlholm.

Karlholm anlades av landshövding Charles De Geer, som också lånat orten dess namn. 1727-1728 påbörjades bruksbygget, då herrgården, brukskontor och arbetarbostäder uppfördes. Från 1735 har här funnits järnbruk och från 1910 träindustrier. Då var liv och rusch i arbetet. Idag är Karlholmsbruk en idyll med välbevarade miljöer, där bruksgatan invid dammen med arbetarbostäder, klocktornet och den 1880 uppförda unika lancashiresmedjan bildar en estetisk enhet.

Karlholms kapell stod färdigt 1737 och hade då ett "Positive", Följande år fanns där en "orgel". Troligen var det samma instrument, som fått olika benämningar. Det är inte känt, vem som byggt positivet i Karlholm. Organist fanns i Leufsta 1725. Då bör där ha funnits en orgel, kanske ett positiv i väntan på Cahmans stora orgel i kyrkan uppsatt 1728. Möjligen kan positivet ha betraktats som överflödigt i Leufsta och överflyttats till det nya kapellet i Karlholm, som var fideikommiss under Leufsta. Här finns något att forska i.

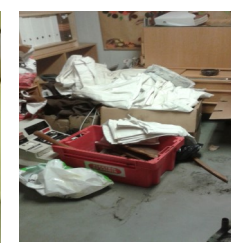
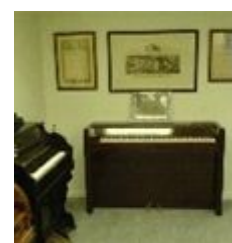
Leufstas organister kan ha tjänstgjort även i Karlholm. Henric Bäck hette den förste som titulerades organist 1725. Han följdes av sin bror Lorentz, som satt på Leufstas orgelpall 1735-1780. Organisten svarade för vården av cembalon vid herrgården och hade musikelever. En av dem hette Carl Boivie, kanske en ortens son. Inköp av violinsträngar, en fagott och ett oboerör ger konturer av ett brukskapell, som vi vet medverkat, då orgeln i Västland invigdes 1747. Detaljer växer till speglingar av helheter, fragment av verkligheter!

Samlingarnas tillväxt framgår nedan. Att hävda att det finns "600 pianon" i Klaverens Hus är grovt felaktigt, då accessionskatalogen omfattar både instrument och industriminnen. Under toppåret 2006 var samarbetet med dåvarande Musikmuseet intensivt i syfte att Klaverens Hus på sikt skulle komma att bilda en autonom enhet på distans inom Musikmuseet och därigenom bli världens största klaversamling.

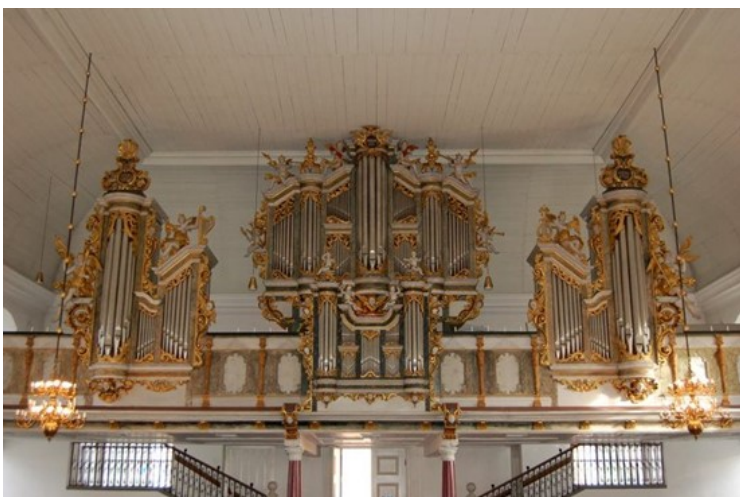
1998	nr 10	= 10 st
1999	nr 27	= 18 st
2000	nr 45	= 17 st
2001	nr 62	= 16 st
2002	nr 74	= 11 st
2003	nr 100	= 25 st
2004	nr 187	= 87 st
2005	nr 248	= 60 st
2006	nr 357	= 109 st
2007	nr 414	= 57 st
2008	nr 452	= 40 st
2009	nr 500	= 46 st
2010	nr 561	= 61 st
2011	nr 588	= 27 st
2012	nr 620	= 32 st
2013	nr 625	= 5 st
2014	nr 636	= 11 st

Många av instrumenten är unika och sällsynta. Våra industriminnen är i stort vad som finns kvar efter våra fabriker. Vi valde att flytta för att få möjligheter att förverkliga det Klaverens Hus, som vi grundlade 1998 och alltså kan skapa.

Karlholms kyrka byggdes 1737 och hade då ett positiv.

I Leufstabs kyrka finns den unika barockorgeln från 1728 av Johan Niclas Cahman.

Klaverens Hus i Karlholm

Karlholm i Tierps kommun och Västlands socken ligger vid havet i en gammal kulturbygd, där medeltida kyrkor står tätt och gamla bruk dominerar landskapet, och namn som *Divertissement på Söderfors*, notsamlingar från Leufsta och Gimo, den unika ritningen av en *cembal d'amour* och den forna konstsamlingen från Österby, påminner om den herrgårdskultur som en gång blommat.

Karlholm har liksom bl.a. Hillebola, Tobo, Strömsberg, Åkerby, Västland och Ullfors tillhört familjen De Geers uppländska domäner, för vilka "det övermåttan vackra Leufsta, som ej hade sin like i hela riket", varit en medelpunkt (citrat fritt efter Eric Tuneld 1741). Efter rysshärjningarna längs våra kuster 1719 återuppbyggdes bruket av landshövding Charles de Geer (1660-1730), då Leufsta fick sin nuvarande sköna plan och utformning. Under 1720-talet anskaffades en cembalo till herrgården. Den beställdes från Hamburg, där högklassiga klaver och stränginstrument tillverkades. Cembalon av Hieronymus Albrecht Hass (1689-1761), som trakterats av landshövdingen själv, pryder ännu Leufstas interiör. Husorgeln i herrgården torde vara gjord av Daniel Strähle (1700-1746). Ett klavikord från 1775 av Anders Rangström i Stockholm och ett senare spelur med valsar av Pehr Strand speglar sina respektive tidevarvs skiftande moden.

Leufstas musikaliska stolthet är dock den unika barockorgeln med den sällsynt sköna fasaden och den klara, berörande klangen, som sattes upp i brukskyrkan 1728 av Johan Niclas Cahman (1680-1737; hans sigill med de korslagda stämhornen t.h.). Regelbundet men varsamt används den vid konserter och i undervisning.